

Frá Áhugaverðum Einstaklingum til Íbúafjölda: Iðnvæðing Persónusniðsgerðar

Birting persónusniðsgerðar — frá markvissri, handvirkri skoðun á tilteknum „áhugaverðum einstaklingum“ til sjálfvirkrar, stöðugar eftirlits með öllum íbúafjölda — táknar eina af dýpstu umbreytingunum í beitingu valds, hlutverki tækni og mörkum einstaklingsfrelsis. Það sem áður krafðist verulegs mannlegs átaks, stofnanalegra forgangs og meðvitaðs vals hefur þróast í óaðfinnanlega innviði sem myndar, safnar og greinir hegðunargögn á milljörðum manna í rauntíma, oft sem óbeinn afleiðing af daglegu lífi.

Þessi umbreyting var ekki fyrirfram ákveðin af tækni einni saman. Hún kom fram úr samspili stjórnáslulegs vaxtar, endurtekinna öryggiskreppa, efnahagslegra hvata tengdum gagnamónetun og stöðugs lækkunar á jaðarkostnaði við söfnun, geymslu og ályktun gagna. Niðurstaðan er ekki einfaldlega „meira eftirlit“, heldur kerfi af annarri gerð: það skiptir út náttúrulegu núningi fyrir núningalausán mælikvarða, mannlegu mati fyrir reikniritssjálfvirkni og sérstökum grun um fáa fyrir grunnathugun á mörgum.

Í kjarna þess liggur grundvallar umbreyting: persónusniðsgerð hefur breyst frá **handverkslist** — sértækri, vinnufrekri og skýrandi — í **iðnaðarferli** — alheimslegt, sjálfvirkt og spáandi. Það sem fylgir rekur þessa umbreytingu, greinir augnablikin þar sem takmarkanir minnkuðu og nýjar getur kristallaðist í kerfi stöðugar, íbúafjöldabundinnar ályktunar.

I. Grunnar: Persónusniðsgerð sem sértæk, handvirk framkvæmd

Persónusniðsgerð, í einfaldasta formi sínu, felur í sér kerfisbundna söfnun og túlkun upplýsinga til að álykta einkenni, spá fyrir um hegðun eða úthluta áhættuflokkum. Uppruni hennar nær djúpt inn í fornöld.

Fornveldi gerðu manntöl ekki aðeins í skattskráningar- eða herskylduskyni, heldur einnig til flokkunar. Rómversk yfirvöld og kínverskir keisaralegir stjórnendur flokkuðu íbúa eftir atvinnu, tryggð og stöðu, og framleiddu snemma tengslamyndir sem gátu bent á mögulegar ógnir. Trústofnanir héldu skrár yfir fæðingar, hjónabönd, játningar og siðferðilega hegðun, og mynduðu frumgerðir félagslegra neta sem afhjúpuðu áhrifanetin og frávik.

Samt deildu þessi kerfi í sameiginlegum takmörkun: **upplýsingar voru dýrar**. Að safna, staðfesta, geyma og túlka gögn krafðist mikils mannlegs vinnuafli. Af þeim sökum varð

persónusniðsgerð **sértæk, tímabundin og bundin**. Hún beindist að elítum, andófsmönnum eða stefnumótandi mikilvægum hópum — ekki öllum íbúafjölda.

Þessi sértækni hélst jafnvel á fyrri hluta nútíma Evrópu þegar ríkin útvíkkuðu eftirlitskerfi sín. Upplýsingastarfsemi beindist að trúvillingum, pólitískum andstæðingum, smyglurum og erlendum umboðsmönnum með uppljóstrurum, stöðvuðum bréfum og líkamlegu eftirliti. „Svörtu herbergin“ (*cabinets noirs*) í Frakklandi og öðrum ríkjum lýsa þessum aðferðum: hópar ritara opnuðu bréf handvirkt, afrituðu þau og innsigliðu aftur til afhendingar. Þessar aðgerðir voru eðlislæga takmarkaðar. Þær beindust að háverðmætum markmiðum því að eitthvað breiðara var ógerlegt að lógískum hætti.

Jafnvel á þessu stigi var **** lýsigagna**** krafturinn skýrt skilið. Upplýsingar um samskipti — sendandi, viðtakandi, tímasetning og leið — gátu afhjúpað net og ásetning án þess að þurfa aðgang að innihaldi. Breska pósthússnjósarmálið 1844 kom þessu skýrt fram fyrir almenning. Ítalski byltingarmaðurinn Giuseppe Mazzini, sem var í útlegð í London, grunaði að bréf hans væru opnuð af yfirvöldum að beiðni erlendra valda. Hann og stuðningsmenn hans lögðu valmúafrau og sandkorn inn í umslög sem merki; þegar bréfin komu trufluð, hvatti Mazzini radíkal þingmanninn Thomas Duncombe til að vekja málið á þingi. Fylgjandi hneyksli leiddi í ljós kerfisbundna opnun bréfa samkvæmt fyrirmælum innanríkisráðherrans Sir James Graham, sem vakti reiði, þingrannsóknir og að lokum afnám leyndeildar pósthússins. Þetta var ein af fyrstu nútíma persónuverndarhræðslum og undirstrikaði hvernig tengslagögn ein og sér gátu sundrað tengslanetum.

Í kjölfarið komu fram lagaleg viðmið eins og „leynd bréfa“ (*Briefgeheimnis, secret de la correspondance*). Þessi meginreglur takmörkuðu notkun samskiptagagna eingöngu við rekstrarlegar aðgerðir eins og afhendingu, og bönnuðu aukalega nýtingu til eftirlits eða persónusniðsgerðar. Grundvallarhugmyndin var einföld en djúp:

Gögn sem myndast í ákveðnum tilgangi ættu ekki að vera endurnýtt til að byggja upp breiðari persónusnið um einstaklinga eða net.

Þessi meginregla myndi enduróma í gegnum aldirnar — en að lokum tærast undir tæknilegum og stofnanalegum þrýstingi.

II. Býrókratíska öldin: Stækkun án sjálfvirkni

Tuttugasta öldin stækkaði persónusniðsgerð verulega en varðveitti margar fyrri takmarkanir. Kröfur heildarstríðs krafðust óvenjulegrar upplýsingasöfnunar. Póstritun, merkiupplýsingar og dulmálsbrjótun lengdu eftirlit út fyrir elítur til breiðari íbúafjölda. Stofnanir eins og National Security Agency innleiddust stórum íhlutun, en innlend stofnanir safnuðu umfangsmiklum skráum um pólitíska hópa, grunaða róttæklinga og glæpanet.

Samt var persónusniðsgerð **í grundvallaratriðum markviss**. Hlustun á símalínur var bundin við tiltekna einstaklinga eða línur. Upplýsingaskrár voru unnar af mannlegum greinendum. Jafnvel þegar magn jókst, varð **mannleg athygli áfram flöskuhálsinn**.

Snemma tölvukerfi (1950–1970) hófu að breyta stærð skráningar. Ríki og fyrirtæki stafrænnuðu velferðarskrár, lánasögu og glæpasögukerfi, sem gerði hraðari endurheimt og gagnkvæma tilvísun mögulega. En þessi kerfi starfaðu enn á **aðskildum skrá**m, ekki stöðugum straumum hegðunar.

Um 1970 vakti áhyggjur af miðstýrðum „gagnabönkum“ lagalegar viðbrögð. Bandaríska Privacy Act 1974 og snemmbærar evrópskar gagnaverndarlög kynntu meginreglur um tilgangstakmörkun, gagnaminnkun og gagnsæi. Þessi rammi framlengdi rökfræði bréfaleyndar inn í stafræna öldina.

Hins vegar voru þau byggð á mikilvægu forsendu: að gagnasöfnun væri **takmörkuð og tímabundin**. Þau stjórnðu skrá — ekki flæðum. Þessi forsendu myndi brátt hrynja.

III. Beygjupunkturinn: Frá skrá til gagnaleifar

Ákveðin breytingin á sér stað á síðari hluta 1990 og snemma 2000 með uppgangi internetsins — ekki bara sem samskiptamiðil, heldur sem innviði sem stöðugt framleiðir gögn.

Stafræn kerfi framleiða **gagnaleifar**: lýsigögn sem myndast sjálfkrafa sem afleiðing venjulegrar starfsemi. Hver tenging, fyrirspurn, smellur og hreyfing skapar spor sem hægt er að skrá, geyma og greina með óverulegum kostnaði.

Þetta markar ákveðna breytingu:

Persónusniðsgerð hættir að vera starfsemi sem framkvæmd er á gögnum og verður að innviði sem stöðugt framleiðir þau.

Netþjónustuveitendur safna tengingarskrám, DNS-fyrirspurnum og leiðbeiningarupplýsingum, sem afhjúpa hegðunarmynstur jafnvel án aðgangs að innihaldi. Ólíkt póstillýsigögnum — tímabundnum og dreifðum — eru stafræn lýsigögn varanleg, miðstýrð og auðveldlega leitandi.

Ofan á þessum innviðum breyttu allar eins og Google og Meta persónusniðsgerð í kjarna efnahagslegs líkans. Leitarvélar fanga ásetning; samfélagsnet kortleggja sambönd; farsímakerfi fylgjast með hreyfingum. Innbyggðir rekjarar lengja sýnileika yfir stór svæði vefsins. Rekjarpunktar Meta, sem eru á um þriðjungi vinsælustu vefsvæða heims, fylgjast með starfsemi langt út fyrir eigin palla, og ná oft viðkvæmum merkjum úr heilsu-, fjárhags- eða stjórnmalasamhengi.

Mikilvæg skilgreining kemur fram í þessu umhverfi:

Innihald verður að mestu leyti óþarft. Í mörgum tilfellum eru tengslamynstur ekki bara staðgenglar fyrir merkingu — þau eru gagnlegri til greiningar en innihaldið sjálft.

Lýsigögn benda ekki bara til þess að samskipti hafi átt sér stað; þau gera **líkinda endurbyggingu innihalds** mögulega. Hver talar við hvern, hvenær, hversu oft og í hvaða

breiðara samhengi getur takmarkað mjög hvað er verið að tjá. Opinberar upplýsingar — sameiginleg tengsl, starfsleg hlutverk, stjórnmalastöður, félagsleg tengsl — þrengja enn frekar svið hugsanlegra túlkana.

Með tímanum verða þessi takmörk spáandi. Lýsigögn eru ekki bara lýsandi; þau eru framleiðandi. Þau fylgja ekki bara innihaldi — þau geta oft **nálgast eða ályktað það**, sérstaklega þegar þau eru sameinuð í stórum mæli.

Leitarfyrirspurnir sýna ásetning. Tíðni samskipta sýnir styrk sambands. Sameiginleg staðsetning sýnir tengsl. Við nægilegan mælikvarða sameinast þessi merki í mjög nákvæm hegðunarlíkön sem gera beinan aðgang að innihaldi oft óþarfan.

Fyrirtækjakerfi fínstillta hegðun fyrir peningagerð; ríkiskerfi takmarka hana fyrir stjórn — en bæði reiða sig á sömu undirliggjandi vél: **spá með stórfelldri hegðunarályktun**.

IV. Auðkenni án flóttu: Varanleg festipunktur

Skilgreindur eiginleiki iðnaðar persónusniðsgerðar er framkoma **varanlegs auðkennis**.

Fyrri kerfi treystu á breytileg kennimerki — nöfn, skjöl, heimilisföng — sem hægt var að breyta eða fela. Nútímakerfi endurbyggja auðkenni með yfirlagðri merkjum:

- Tækjabúnaðar fingraför
- Hegðunarmynstur
- Félagsleg net
- Lífkenni (andlit, ganglag, rödd)

Opinberar deildar myndir virka sem sterkir festipunktur. Jafnvel þegar einstaklingar breyta reikningum eða nota dulnefni geta andlitsgreiningarkerfi — sérstaklega í ríkis- eða upplýsingasamhengi — tengt auðkenni aftur yfir gagnasöfn. Sameiginlegur uppruni í myndum eða sameiginlegum atburðum styrkir ályktað tengsl enn frekar.

Afleiðingin er djúp:

Auðkenni er ekki lengur eitthvað sem maður lýsir yfir, heldur eitthvað sem er stöðugt ályktað.

Þetta eyðir miklu af því núningi sem áður takmarkaði eftirlit. Auðkenning fer ekki eftir einu merki; hún kemur fram úr endurtekningu yfir mörg.

V. Samruni: Frá gagnapunktum til fræðikenninga

Hámark þessa þróunar er **gagnasamruni**: samþætting mismunandi gagnasafna í sameinað greiningarkerfi.

Pallar eins og Palantir Technologies sameina ríkisskrár, fjármálaviðskipti, samfélagsmiðla starfsemi, staðsetningargögn og samskiptalýsigögn í samhangandi líkön einstaklinga og

neta. Þessi kerfi byggja upp kraftmiklar fræðikenningar sem leyfa greinendum að spyrja um tengsl, greina mynstur og búa til spár.

Dæmi úr raunveruleikanum lýsir breytingunni. Í innflytjendaeftirliti fyllir ELITE-verkfæri Palantir (Enhanced Leads Identification and Targeting for Enforcement) kort með mögulegum markmiðum, dregið úr vegabréfsáritunarskrám, atvinnugögnum, símalýsigögnum, félagslegum tengslum og jafnvel heimilisföngum frá Medicaid eða HHS til að úthluta „heimilisfangs traustseinkunum“ og búa til skráningar. Starfsmenn geta greint „markmiðaríka“ hverfi fyrir aðgerðir, merkt einstaklinga ekki eingöngu á grundvelli beinna sönnunargagna heldur vegna þess að **hegðunar- og tengslaundirskrift** þeirra líkist fyrri greindum tilfellum. Svipaður samruni birtist í verkfærum eins og ImmigrationOS, sem sameinar ferðasögu, lífkenni og félagsleg gögn til forgangsroðunar.

Grunur er ekki lengur uppgötvaður — hann er **myndaður**.

Persónusniðsgerð skráir ekki bara raunveruleikann; hún byggir hann virkan með því að koma fram líkinda tengslum sem verða aðgerðahæf.

VI. Frá skýringu til forvarna

Hefðbundin persónusniðsgerð var að mestu leyti aftursýn. Hún leitaði að því að skýra fyrri aðgerðir — hver framdi glæp, hver skipulagði samsæri, hver skapaði ógn.

Iðnaðar persónusniðsgerð er spáandi og forvarnandi. Hún greinir:

- Hver gæti framdið glæp
- Hvar glæpur gæti átt sér stað
- Hver gæti vanefnt, radikalist eða víkið frá

Þessi rökfræði er oft borin saman við sýnina í *Minority Report*, þar sem einstaklingar eru handteknir áður en þeir fremja glæpi. Þótt núverandi kerfi skorti ákveðna forsjá, er uppbyggingarleg líkingin skýr: spáandi lögregluverkfæri greina söguleg gögn, 911 símtöl, númeraplötulesara og félagsleg merki til að búa til „hitalista“ eða áhættueinkunnir.

Nútímakerfi starfa á líkinda. Einstaklingar eru merktir ekki vegna þess að þeir munu bregðast við, heldur vegna þess að þeir **líkjast tölfræðilega öðrum sem hafa gert það**.

Breytingin er lúmskur en djúp:

Einstaklingar eru ekki lengur dæmdir fyrst og fremst á grundvelli aðgerða sinna, heldur á stöðu sinni innan líkindaumhverfis.

Grunur verður uppbyggilegur — myndaður stöðugt frekar en kveiktur af aðskildum atburðum.

VII. Lög í ályktunaröldinni

Lagalegir rammar eins og General Data Protection Regulation reyna að setja takmarkanir með samþykki, gagnsæi og minnkun. Samt standa þeir frammi fyrir uppbyggilegum takmörkunum.

Flest lagakerfi stjórna **gögnum sem hlut**. Nútíma persónusniðsgerð sækir kraft sinn í **tengsl og ályktanir**, sem eru mun erfiðari að skilgreina, fylgjast með eða takmarka.

Viðbótaráskoranir eru:

- Stöðug gagnastraumar yfir lögsagnarumdæmi
- Breiðar undanþágur fyrir þjóðaröryggi og „löglegar hagsmuni“
- Ógegnsæ reikniritakerfi sem standast eftirlit

Niðurstaðan er stöðug ósamræmi:

Lagalegir rammar hannaðir fyrir skráróldina eiga í erfiðleikum með að stjórna öld stöðugar, spáandi ályktunar.

VIII. Ójafnvægi valdsins

Iðnaðar persónusniðsgerð skapar uppbyggilegt ójafnvægi.

Einstaklingar framleiða gögn stöðugt með þátttöku í nútímalífi. Forðast er mögulegt en kostnaðarsamt og ófullkomið. Á sama tíma:

- Halda fyrirtæki ógegnsæjum kerfum sem vernduð eru af leynd
- Fá ríki aðgang að og samþætta gögn með lagalegu vald eða samstarfi
- Felur tæknileg flækja ábyrgð

Niðurstaðan er skýrt ójafnvægi:

Hinir margu verða skiljanlegir; hinir valdamiklu haldast tiltölulega ógegnsæir.

IX. Innri gerð: Persónusniðsgerð og sjálfstjórn hegðunar

Handan stofnanalegra og tæknilegra þátta skapar iðnvæðing persónusniðsgerðar djúpa sálræna umbreytingu. Eftirlit starfar ekki lengur eingöngu sem ytri kraftur; það verður innbyggt.

Þessa krafta spáði Michel Foucault fyrir í greiningu sinni á panoptikoninu: fræðilegu fangelsishönnun Jeremy Bentham þar sem fangar, sýnilegir miðlægum áhorfanda sem þeir sjá ekki, innbyrða aga og stjórna eigin hegðun undir óvissu um stöðuga athugun. Kraftur panoptikonins liggur ekki í sífelldri athugun heldur í **væntingunni** um hana.

Iðnaðar persónusniðsgerð framlengir þessa rökfræði verulega. Einstaklingar starfa innan umhverfa þar sem aðgerðir geta verið skráðar, greindar og túlkaðar á ógegnsæan hátt — af pöllum sem fínstilla þátttöku eða ríkjum sem meta áhættu. Niðurstaðan er breyting í átt til **sjálfstjórnar**.

Þetta birtist sem:

- Sjálfsritskoðun í færslum, leit eða tengslum
- Forðast ákveðna hópa, efni eða staði
- Samræmi við skynjaðar reglur til að lágmarka áhættueinkunnir
- Breyting á hegðun yfir stafræn og líkamleg samhengi

Mikilvægt er að þessi aðlögun krefjast ekki beins þrýstings. Þau koma fram úr væntingum.

Stjórn er beitt ekki aðeins í gegnum það sem kerfi gera, heldur í gegnum það sem einstaklingar forðast að gera.

Áhrifin ná út fyrir einstaklinga. Þegar fólk ritskoðar sjálft sig og flokkar sig, styrkja mynduð gögn mynstrin og móta framtíðarspár. Kerfið fylgist ekki aðeins með raunveruleikanum — það breytir honum lúmskt, og skapar endurgjöf sem gerir samræmi eðlilegt.

X. Endi sértæks eftirlits

Persónusniðsgerð hefur gengið í gegnum grundvallar umbreytingu:

- Frá **markvissri** til **alheimslegrar**
- Frá **handvirkri** til **sjálfvirkrar**
- Frá **aftursýnni** til **spáandi**
- Frá **sundurhlutaðri** til **sambættrar**

Fyrri kerfi voru takmörkuð af núningi — kostnaði, tíma, mannlegri athygli. Iðnaðarkerfi fjarlægja þessi takmörk. Eftirlit verður umhverfislegt. Innifalið verður sjálfgefið.

Meginreglan um að gögn ættu að þjóna aðeins beinum tilgangi sínum hefur уступað fyrir paradigma þar sem **öll gögn eru hugsanlega nýtanleg**.

XI. Niðurstaða: Verð þátttöku

Löng bogalína frá póstleynd til stafræns gagnasamruna sýnir stöðugt mynstur: hver tæknilegur útvíkkun eykur umfang persónusniðsgerðar, en lagaleg og félagsleg viðbrögð dragast aftur úr. Það sem aðgreinir nútímann er uppbyggilegt. Persónusniðsgerð er ekki lengur starfsemi beint að tilteknum einstaklingum — heldur innviði sem einstaklingar eru til í.

Flokkurinn „áhugaverður einstaklingur“ leysist upp. Allir verða fyrir stöðugu mati.

Þessi umbreyting er ekki aðeins studd af ríkisvaldi, heldur einnig af efnahagslegum hvötum. Pallar sem virðast ókeypis starfa með því að draga út hegðunargögn. Setningin „*ef þú borgar ekki fyrir vöruna, þá ert þú varan*“ fangar innsæi — en vanmetur raunveruleikann.

Það sem er framleitt er ekki einstaklingurinn, heldur **spáandi líkan** af einstaklingnum — færánlegt, aðgerðahæft og oft óaðgengilegt þeim sem það lýsir.

Miðlægt verkefni liggur í bili milli skynjunar og raunveruleika.

Í fyrsta lagi vanmeta fólk **áhrif** þess sem er vitað. Persónusniðsgerð starfar í gegnum tengsl. Tengsl — fortíð, veik eða óbein — geta mótað niðurstöður. Tengsl við einhvern sem síðar verður óæskilegur getur haft áhrif á tækifæri. Maður er dæmdur ekki aðeins einstaklingslega, heldur tengsla.

Í öðru lagi vanmeta fólk **umfang** þess sem hægt er að vita. Kerfi álykta viðkvæm einkenni — stjórnmaal, trú, kynferði, efnahag — ekki af beinum uppljóstrun, heldur af mynstrum. Þessar ályktanir verða aðgerðahæfar óháð nákvæmni.

Einstaklingar eru metnir ekki aðeins á því sem þeir birta, heldur á því sem hægt er að álykta — og á þeim sem þeir eru tengdir við.

Þátttaka í stafrænu lífi felur því í sér ósýnilegan skipti: þægindi fyrir skiljanleika. Þessi skipti eru hvorki gagnsæ né samningshæf.

Verkefnið er ekki að stöðva gagnavæðingu, heldur að takmarka hana — að endurheimta núning, framfylgja takmörkum og tryggja ábyrgð.

Miðlæga spurningin er skýr:

Mun inngríp eiga sér stað áður en innviðir varanlegrar persónusniðsgerðar verða of djúpt festir til að hægt sé að ögra þeim á þýðingarmikinn hátt?

Án slíks inngríps er kostnaður þátttöku ekki bara gögn — heldur smám saman tæring á mörkum milli að vera skoðaður, að vera ályktaður og að lokum að vera skilgreindur.